

Németh Zsombor

„EGY BARTÓK-MŰ, MELY HAT ÉVIG VÁRT BUDAPESTI BEMUTATÓJÁRA”*

A 6. vonósnégyes első magyarországi előadása

Bartók Béla hat vonósnégyese közül az első kettőnek a premierje egyszerre volt országos magyarországi bemutató. A következő három mű nyilvános keretek között külföldön csendült fel első alkalommal: a philadelphiai pályázatra beküldött 3., illetve az Elizabeth Sprague Coolidge mecénásnő alapítványának felkérésére írt 5. az Egyesült Államokban, a 4. kvartett pedig az Egyesült Királyságban. Ezeket az előadásokat a hazai bemutatók rendre 365 napon belül követték (lásd az 1. táblázatot a 102. oldalon).

Az 1939-ben keletkezett 6. vonósnégyes ősbemutatója 1941. január 20-án volt a New York-i Town Hallban a Kolisch Vonósnégyes előadásában. Az együttes, amelynek Bartók a művet ajánlotta, és amely 1940 szeptembere és 1941 szeptembere között kizárólagos előadási joggal rendelkezett felette,¹ jelenlegi ismereteink szerint 1945-ig mindössze további két hangversenyen szólaltatta meg.² 1942. április 15-én volt az európai bemutató Londonban a Laurance Turner Vonósnégyes közreműködésével.³ Az első magyarországi előadásig ezután még több mint három év telt el. Tanulmányomban az itthoni bemutatóhoz vezető utat, magát a premiért és annak kontextusát ismertetem. Kitérek arra, hogy milyen keretek között zajlott le az első hazai előadás, és milyen volt a zenemű kritikai visszhangja; vizsgálom, hogy az előadóknak milyen kottaanyag állt a rendelkezésére; bemutatom, hogy miért csak 1945-ben került sor a magyarországi bemutatóra, illetve a magyarországi zenésszakma mit tudhatott Bartók utolsó vonósnégyeséről 1940 és 1945 között. Végül pedig választ adok arra, hogy a Waldbauer–Kerpely Vonósnégyes valójában hogyan oszlott fel.

* A szerző a BTK Zenetudományi Intézet kutatója.

1 Bartók Béla levele Ralph Hawkes-nak, 1941. március 21., Paul Sacher Stiftung Basel (a továbbiakban: Ch-Bps), Bartók Péter gyűjteménye, BB-B&H.

2 1941. február 26-án Baltimore-ban, illetve 1944. március 19-én újból New Yorkban, ld. Tallián Tibor: *Bartók fogadtatása Amerikában 1940–1945*. Budapest: Zeneműkiadó, 1988, 247.

3 Ld. Ralph Hawkes levelét Bartókhhoz, 1942. április 17., Budapesti Bartók Archívum (a továbbiakban: H-Bbba), BAN 192/4/a-b (kiadása: *Documenta Bartókiana* 3. Szerk. Denijs Dille. Budapest: Akadémiai, 1968, 256–257.). A hangversenytermi előadást 1942. április 29-én egy rádióelőadás követte, ld. [szerző nélkül]: „Bartók” [!], *Radio Times* 969. (1942. április 26.–május 10.), 13.

No.	Keletkezés	Ősbemutató	Első magyarországi előadás
1. (BB 52)	1908–1909	1910. március 19., Budapest; Waldbauer–Kerpely Vonósnégyes	
2. (BB 75)	1914–1917	1918. március 3., Budapest; Waldbauer–Kerpely Vonósnégyes	
3. (BB 93)	1927	1928. december 30., Philadelphia; Mischakoff et al.	1929. március 20., Budapest; Waldbauer–Kerpely Vonósnégyes
4. (BB 95)	1928	1929. február 22., London; Waldbauer–Kerpely Vonósnégyes	1929. március 20., Budapest; Waldbauer–Kerpely Vonósnégyes
5. (BB 110)	1934	1935. április 8., Washington; Kolisch Vonósnégyes	1936. március 3., Budapest; Új Magyar Vonósnégyes
6. (BB 119)	1939	1941. január 20., New York; Kolisch Vonósnégyes	1945. július 28., Budapest; Waldbauer Vonósnégyes

1. táblázat. Bartók Béla vonósnégyeseinek keletkezési ideje, illetve ősbemutatójuk és első magyarországi előadásuk helye és időpontja

Az első magyarországi előadás

Az utolsó kvartett nyilvános keretek között elsőként 1945. július 28-án csendült fel Budapesten, a Nemzeti Parasztpárt szervezésében megvalósult, a Dózsa György-szoboralap javára rendezett „Új magyar zeneművek” című zeneakadémiai hangversenyen.⁴ Bartók kompozíciója mellett Lajtha László André Navarrának ajánlott kéttételes *Concert pour violoncelle et piano* (Op. 31, 1940) című darabja, illetve Veress Sándor Öt dala József Attila verseire (1945) szerepelt a műsoron. Bár e két mű ősbemutatóként hangzott el, az előadásáról a hangverseny recenzensei szinte nem is vettek tudomást.

A Bartók-mű bemutató előadását ellenben nem győzték üdvözölni. Elsősorban azt emelték ki, hogy a 6. vonósnégyesben úgy tudnak a korábbiakhoz képest erősebb és jelentősebb szerepet kapni az ifjúkori hangvételek visszaidézései, hogy a kompozíció mégis újszerűen hat. Tóth Dénes szerint Bartók utolsó kvartettje „annyi lázongás és öntépelődés után nagy nyugalmat áraszt, mint egy olyan ember vallo-

4 A koncert adatai megtalálhatók a BTK ZTI 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum Koncertadatbázisában (<http://db.zti.hu/koncert>, utolsó megtekintés: 2021. január 15., a továbbiakban: MZA KAB): 1945.07.28., ID_19619. A Dózsa György szoboralap javára adott hangversenyt a volt Ernst Múzeum helyiségeiben megrendezett kiállítás előzte meg, ld. [szerző nélkül]: „Miniszterelnök a Nemzeti Parasztpárt képzőművészeti kiállításán”, *Kossuth Népe* I/50. (1945. június 29.), 2.; illetve [szerző nélkül]: „Jugoszláv adomány Dózsa György szobrára”, *Szabad Vajdaság* II/165. (1945. július 21.), 2. Az első budapesti Dózsa-szobor felavatására azonban csak 1961-ben került sor: <http://urbface.com/budapest/dozsa-gyorgy-ter> (utolsó megtekintés: 2021. január 15.)

mása, aki találkozott a végtelenséggel, rátalált önmagára és megbékélt a világgal”,⁵ mindezt Gaál Endre azzal egészítette ki, hogy a „rengeteg újszerű fordulat, sűrítés, szín, hang, gazdag invenció és nagyvonalú lelemény” ellenére „a szigorú bartóki ajk megenyhült”.⁶ Jemnitz Sándor ezzel szemben a „formájára és tartalmára nézve ismét egészen új és meglepő” mű „bartókosságát” hangsúlyozta.⁷ Péterfi István talán némi csalódottsággal jegyezte meg azt, hogy Bartók 6. vonósnégyese „nem lep meg merész kezdeményezésekkel”, azonban ő is hozzátette, hogy „azért igazi bartóki alkotás, olyan értelemben, hogy egész vonalvezetésén és minden tételen rajta van az ő őseredeti egyéniségének jellegzetes bélyege”.⁸

A beszámoló írói nem véletlenül említették az előadó együttest Waldbauer Vonósnégyesként. A hangversenyen ugyanis Kerpely Jenő egy sebészeti beavatkozás miatt nem tudott szerepelni, helyére Banda Ede ugrott be.⁹ Bár a koncert recenziói szerint a mű két középső szolamát Szervánszky Péter és Ország Tivadar – a kvartett akkori hivatalos tagjai – szövegezték meg, a Tátrai Vilmosról szóló írásokban rendszeresen felbukkan az, hogy a bemutatón a második hegedű szolamát valójában a későbbi legendás koncertmester és primárius játszotta.¹⁰ A felvetés nem alaptalan, mivel Tátrai legkésőbb 1944-től, de talán már 1942-től kezdve a hol katonai szolgálatot teljesítő, hol szóló hangszeres kötelezettségeinek eleget tevő Szervánszky állandó beugrója volt. A kvartettben való közreműködését azonban lehetetlen pontosan visszakövetni, mivel a műsorközléseken mindig az eredeti második hegedűs neve került feltüntetésre.¹¹ A hangversenyről azonban a *Képes Világ* is beszámolt, és az itt közölt fénykép egyértelműen bizonyítja, hogy a szekund szolamot Szervánszky játszotta.¹²

A zenetörténeti írások eddig nem kerestek arra választ, hogy a magyarországi bemutató előadás számára tulajdonképpen milyen kottaanyag állt rendelkezésre.¹³ Banda egy 1977-es és egy 2000-es interjújában elmondta, hogy Kodálynak volt egy „kéziratmásolata” a műről, és – a későbbi nyilatkozata szerint – Waldbauer magát Bandát kérte meg arra, hogy a Kodálytól származó partitúrából másoltassa ki a

5 (T.[óth] D.[énes]): „Bartók VI. vonósnégyesének a bemutatása”, *Kossuth Népe* I/76. (1945. július 31.), 4.

6 Gaál Endre: „Zeneéletünk nagy eseménye”, *Magyar Nemzet* I/75. (1945. augusztus 1.), 4.

7 J.[emnitz] S.[ándor]: „Bartók VI. vonósnégyese”, *Népszava* LXXIII/154. (1945. július 31.), 5. Ugyanazt ld. Jemnitz Sándor válogatott zenekritikái. Szerk. Lampert Vera. Budapest: Zeneműkiadó, 1973, 378–379.

8 p[éterfi]. i[stván]: „Bartók Béla VI. vonósnégyesének bemutatása”, *Szabadság* I/163. (1945. augusztus 4.), 4.

9 Theresa de Kerpely: *Of love and wars*. New York: Stein and Day, 1984, 311.

10 Ld. pl. Pándi Marianne: „Huszonöt éves a Tátrai-vonósnégyes”, *Magyar Zene* XII/4. (1971. december), 426–427.; Breuer János: „Érted haragszom...”. Tátrai Vilmos születésnapjára”, *Muzsika* XL/10. (1997. október), 3–7., ide: 5.

11 Bónis Ferenc: *Üzenetek a XX. századból*. Budapest: Püski, 2002, 208. Az első dokumentált alkalom, amikor Tátrai közreműködött a Waldbauer–Kerpely Vonósnégyesben, egy 1944. március 2-i miskolci hangverseny volt, ld. Gebauer Lajos István: „Waldbauer–Kerpely vonósnégyes hangversenye”, *Magyar Élet* VI/51. (1944. március 3.), 4.

12 [szerző nélkül]: „Új magyar zeneműveket [mutattak be]”. *Képes Világ* 1/12. (1945. augusztus 3.), 6.

13 Tallián Tibor azt feltételezte, hogy az előadáson a már megjelent szolamkottákból játszottak. Ld. Tallián Tibor: *Magyar képek. Fejezetek a magyar zeneélet és zeneszerzés történetéből, 1940–1956*. Budapest: Balassi, 2014, 113.

szólamokat.¹⁴ Ez a partitúra-másolat – minden valószínűség szerint a Bartók hártapapírra írt tisztázatáról készült egyik lichtpaus-levonat – jelenleg lappang, a magyarországi bemutatón használt szólamok azonban nemrég váratlanul előkerültek. Waldbauer Imre 1946-ban több Bartók-relikviát magával vitt az Egyesült Államokba, ezek közül azonban csak a fiatalkori zongoraötös (BB 33) partitúramásolata és az abból kiírt szólamok kerültek a New Yorki Bartók Archívumba,¹⁵ a többi dokumentum Waldbauer leszármazottainak tulajdonában maradt. Az egykoron Waldbauer Ivánnál lévő anyagok második felesége, Claudia MacDonald ajándékaként 2013-ban kerültek a Budapesti Bartók Archívumba.¹⁶ 2020 folyamán pedig – Laki Péter közvetítésével – az Archívum kapcsolatba került Waldbauer Iván korábbi házasságából származó leányával, Katherine-nel is, aki további forrásokat, többek között a szóban forgó szólamanyagot ajándékozta az Archívumnak.¹⁷

A 6. vonósnyégyesnek a magyarországi bemutatón használt szólamkottáiba belelapozva kétség sem férhet Banda azon állításához, miszerint a spartírozók egy autográfrról készült másolatból dolgoztak. Bartók az autográfrról legkésőbb 1940 februárjában készíttethetett levonatokat – ezt a felvetést arra alapozom, hogy akkoriban küldte el a később metszőpéldányként szolgáló levonatot a kiadójának, és ennek, illetve a többi ismert lichtpaus-levonatnak az alaprétege megegyezik¹⁸ –, tehát a Kodálnál lévő másolat sem tartalmazhatta azokat a változtatásokat, amelyeket Bartók 1941 februárjában, az ősbemutatót követően a második korrektúra-fordulóban eszközölt.¹⁹ Az autográf partitúrában helytelenül vagy kétértelműen lejegyzett részeket a magyarországi premier játékosai részben másként javították, mint Bartók: a II. tétel 94–95. ütemeit (melyek elé Bartók eredetileg tévesen 6/4-es ütem-mutatót írt, miközben a bennük lévő ritmusértékek összértéke csak öt negyed) kiegészítették hat negyeddé,²⁰ továbbá a II. tétel végének textúráját²¹ és az I. tétel

14 Raics István: „Banda Ede 60. születésnapjára”, *Muzsika* XX/4. (1977. április), 27.; Lindner András: „Élő legendák: Banda Ede (83 éves) gordonkaművész”, *Gramofon* V/4. (2000. április), 7–9., ide: 8.

15 Jelenleg Ch-Bps, Bartók Péter gyűjteménye, 7FSFC1 illetve 7PartsFC1.

16 Vikárius László: „Gyűjteménygondozás és kutatás a Bartók Archívumban”. In: *Zenatudományi Dolgozatok 1978–2012. 35 éves jubileumi kötet*. Budapest: MTA BTK Zenatudományi Intézet, 2014, 231–248., ide: 241. Az anyagot nyolc kék színű, római számmal ellátott dobozban helyezték el: H-Bbba, Waldbauer-hagyaték, I–VIII. doboz.

17 A dokumentumoknak e tanulmány írásakor még nem volt jelzetük.

18 A levonatok datálása Bartók Ernst Roth-hoz írt 1940. február 25-i levele nyomán, ld. Ch-Bps, Bartók Péter gyűjteménye, BB-B&H. A metszőpéldány helye jelenleg: Ch-Bps, Bartók Péter gyűjteménye, 79FSFC2. Ezenkívül még ismert Bartók saját levonata a Bartók Archívumban (H-Bbba, BAN 5660) és a Rudolf Kolischnak adott levonat, mely a Harvard Egyetem Houghton Könyvtárában maradt fenn (US-CAh, MS Mus 195, Box 131, folder 1594).

19 Ch-Bps, Bartók Péter gyűjteménye, 79FSFC3. A második korrektúra egyik jellegzetes változtatása, hogy Bartók elhagyta az 1. és második hegedű oktávjait a II. tétel 153–155. ütemében; a magyarországi bemutató szólamanyagában például még ez is oktávokkal szerepel.

20 Amint azt a második korrektúra alaprétege mutatja, a Boosey & Hawkes metszői is ugyanígy értelmezték ezt a helyet, mint Waldbauerék, de Bartók a korrektúrában jelezte, hogy maga a 6/4-es ütem-mutató volt a hibás, és valójában ténylegesen 5/4-re gondolt.

21 A végleges változatban a 189–190. ütemben a második hegedű h' hangokat, miközben alatta a brácsa a-eisz'-a', a-e'-a' és a-disz'-a' akkordokat penget; eredetileg azonban a második hegedű a' hangjai

nyilvánvalóan túl rövid időtartamát is másképpen módosították, mint a mű szerzője az Egyesült Államokban.²² A kötőíveket nem számítva a szólamanyag néhány apróbb önkényes módosítást is tartalmaz.²³

Az „önként betiltott remekmű”

Amikor Bartók 1940 októberében az Egyesült Államokba ment, több műve Magyarországon még nem hangzott el, ilyen volt a *Divertimento* (BB 118, 1939), a *Hegedűverseny* (BB 117, 1937–1938) és a *Kontrasztok* (BB 116, 1938). Az előbbi kettő első honi előadására már a háborús évek alatt sor került. Az 1940. június 11-én Bázalban bemutatott *Divertimento* 1941–1942 fordulóján gyors egymásutánban több alkalommal is felcsendült,²⁴ és ismertek budapesti előadások 1943-ból és 1944-ből is.²⁵ A zenemű partitúrája és szólamanyaga már 1940-ben – tehát Magyarország 2. világháborúba való belépése (1941. június 27.) előtt – kereskedelmi forgalomba került,²⁶ így az előadáshoz szükséges kottaanyag beszerzése nem okozott problémát.

A *Hegedűverseny* bemutatásának ügyét Bartók János – a zeneszerző unokaöccse – vette kézbe, aki „levelek egész légióját küldte Székely Zoltán után”, hogy megtudja, meddig érvényes a kizárólagos előadás joga; végül egy 1941 végén sikeresen kézbesített levelére Székely azt válaszolta, hogy „az előadási jogot ő annak idején két évre vette meg, ez azonban már lejárt, úgyhogy a mű szabad, s ezt Budapesten más is eljátszhatja.”²⁷ Szervánszky Péter egy Bartók által Szabolcsi Bencénél hagyott kópiából tanulta meg a művet (a zongorakíséretet Szervánszky bátyja, a zeneszerző Endre készítette el, a zenekari szólamok kimásolását pedig magánadományokból fedezték); a bemutató eredetileg 1942 őszére volt kitűzve, de ez Szervánszky katonai szolgálata, illetve Ferencsik János elfoglaltságai miatt egészen 1943 ősziig tolódot.²⁸

alatt a-eisz'-h', a-e'-h' és a-disz'-h' akkordok voltak. Waldbauerék a második hegedű szólamát változtatlanul hagyták, viszont mindhárom brácsaakkord alsó hangját g-re módosították.

22 Bartók az autográfban 6'12"-t adott meg, amelyet a Kolisch Vonósnegyes előadása nyomán 6'46"-ra javított. A brácsaszólamban Ország Tibor ezzel szemben 7'03"-ra módosította az időtartamot.

23 A II. tétel 48–49. ütemeiben a brácsa oktávfogásait elhagyták, a 88. ütem első hangján pedig az 1. hegedűét; a III. tétel utolsó ütemében pedig a brácsa kétségtelenül kellemetlen a-f'-h' hármashangfogását a-f'-c"-re módosították.

24 1941. december 3-án Vaszy Viktor vezényletével Kolozsvárott; december 8-án, illetve 1942. február 9–11-én az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület Zenekarának előadásában, Sándor Frigyes vezényletével Budapesten, illetve a Magyar Női Kamarazenekar 1942. március 2-i hangversenyén szintén Budapesten, ld. Tallián: *Magyar képek*, 22–23.; Mácsai János: „Az OMIKE zenei előadásai 1939–1944”, *Magyar Zene* LII/4. (2014. november), 441–452., ide: 449.; MZA KAB 1942.03.02., ID_11456.

25 MZA KAB 1943.01.08., ID-5243; 1944.02.13., ID-11821.

26 „Boosey & Hawkes Ltd. [hirdetése]”, *Music & Letters* XXI/3. (1940. július), 4.

27 A Szervánszky Péterrel készített, 1944 elején megjelent, ismeretlen eredetű „Bartók Hegedűversenyének útja Budapesttől – Budapestig” című interjút újraközzölte Rakos Miklós: „Aki Magyarországon mutatta be Bartók hegedűversenyét”, *Zenekar* IV/1. (1997. január–március), 19–27., ide: 21.

28 Uott. Szervánszky először Farnadi Edith zongorakíséretével egy házihangversenyen játszotta el a versenyművet, majd 1943. szeptember 30-án Kolozsvárott mutatta be a Kolozsvári Filharmonikus zene- →

A 6. vonósnegyes partitúrájából is elérhető volt Budapesten legalább egy másolat (lásd az előző fejezetet), és ekkor még több olyan kvartett-társaság, többek között a Waldbauer–Kerpely Vonósnegyes működött aktívan, amely bizonyára örömmel játszotta volna el a művet. A kései bemutató okát Hanvay Géza 1945 szeptemberében megjelent, „Egy Bartók-mű, mely hat évig várt budapesti bemutatójára” alcímű elemzésében eképp indokolta:²⁹

[Bartók] Hosszúra nyúlt amerikai útja előtt búcsúzóul hagyta nekünk, magyar kortársainak ezt a remekművét – Kodály Zoltánnál, a legjobb barátjánál, kikötve, hogy amíg az európai német uralom tart, ez az alkotása közönség elé ne kerüljön.

Hanvay értesülései első kézből származhattak: amint azt az elemzése folytatásában említi, ő nemcsak a bemutatón, hanem a mű próbáin is jelen volt. Ugyan nem ismert olyan megnyilvánulás sem Bartóktól, sem Kodálytól, amely Hanvay „önként betiltott remekműről” szóló megállapítását hitelesítené, ám Waldbauer Kodályhoz írt 1950. december 10-i (kiadatlan) levele minden kétséget kizáróan alátámasztja azt, hogy létezett egy megállapodás a két pályatárs között a mű előadhatóságáról.³⁰

Kedves Zoltán! tán tudod, hogy Bartók, mielőtt 1939-ben [!] Pestet elhagyta, igyekezett lehetőleg rendet teremteni kéziratai dolgában, így a nálam lévőek ügyében is. Ahogy Reád bízta a 6. quartettet, melyet Te természetesen, az ő kívánságához híven, csak [19]45 után szolgáltatnál ki eljátszásra többek között, úgy reám is bízott némelyeket.

Nyitott kérdés, hogy Bartók tulajdonképpen miért nem akarta, hogy előadják a művet Magyarországon. Talán túl személyesnek, túl programszerűnek érezte a 6. vonósnegyesét, amely – mint kései elemzője, Kárpáti János megállapítja – „hű naplója és őszinte tanúsága [...] az utolsó felzaklatott európai évek”, „teljes rádöbbenés a legnagyobb és legalapvetőbb emberi és társadalmi problémákra: az európai humanista magatartás veszélyeztetettségére”?³¹ Sajnos nem ismerünk olyan írást vagy nyilatkozatot Bartóktól, amely a 6. vonósnegyes inspirációs forrásaiba engedne betekintést; a mű keletkezéstörténetének néhány momentuma azonban afelé mutat, hogy a mű személyes üzeneteket hor-

karral, Vaszy Viktor vezényletével, ld. MZA KAB 1943.09.18., ID–11714; és Tallián: *Magyar képek*, 22–23. A következő év elején további két alkalommal Ferencsikkel és a Székesfevárosi Zenekarral adta elő a művet Budapesten, lásd MZA KAB 1944.01.05., ID–11789.; 1944.02.06., ID–11816. A rádió által is közvetített 1944. január 5-i előadást Makai István hanglezárlásra rögzítette; a felvétel digitálisan felújított változata 2019-ben jelent meg kompaktlemezen (BMC CD 253), tévesen magyarországi bemutatóként hirdetve a felvételt.

29 Hanvay Géza: „A 'hatodik vonósnegyes'”, *Új Ember* I/4. (1945. szeptember 2.), 7.

30 Kodály Zoltán Emlékmúzeum és Archívum (H-Bkema), Waldb. epist–08. A levél folytatásában Waldbauer Bartók *Zongoraötöse* kapcsán – melynek egyik partitúrája és szövegműve nála volt – kéri ki Kodály véleményét. Köszönettel tartozom Kodály Zoltánné Péczely Saroltának, aki hozzájárult ahhoz, hogy 2020 februárjában a Kodály Zoltán Emlékmúzeum és Archívumban kutathassak, illetve hogy e levélrészletet közölhessem.

31 Kárpáti János: *Bartók vonósnegyesei*. Budapest: Zeneműkiadó, 1967, 79.

dozhat,³² és a magyarországi letiltása párhuzamba állítható a zeneszerző 1940 októberében kelt végrendeletének híres passzusával:³³

Mindaddig, amíg a budapesti volt Oktogon-tér és a volt Körönd azoknak az embereknek nevére van elnevezve, akikről jelenleg van, továbbá mindaddig, amíg Magyarországon erről a két emberről elnevezett tér vagy utca van, vagy lesz, rólam ez országban ne nevezzenek el sem teret, sem utcát, sem nyilvános épületet; velem kapcsolatban emléktáblát mindaddig ne helyezzenek el nyilvános helyen.

Arra, hogy a kvartettnek valamifajta belső programja lehet, Hanvay is utalt:³⁴

A „hatodik vonósnegyes” ezt mondja a zene nyelvén: „Elég volt a gyűlölet szédítő körforgásából, a fullasztóan áporodott, acsarkodó szorongásból, az emberi méltóság sorozatos meggyalázásából, jertek, jertek – ím, nézzetek és lássatok: a szívek lepecsételt zárát töröm fel s az elfeledett jószágot, a szépség illatát, az öröm bűvös fényét ébresztem fel bennetek!”

Szabolcsi Bencének szintén a bemutatót követően közzétett elemzése azonban ennél egy sokkal sötétebb, nyomasztóbb programot vázol fel, és utolsó mondatai mintha azt is megindokolnák, hogy Bartók miért nem szerette volna a művet Magyarországon előadatni:³⁵

De mekkora távolság választja el az új vonósnegyest még néhány évvel idősebb testvérétől, az ötödiktől is! Amaz még szívesen eljátszott a külső világ képeivel, el-elgyönyörködött a nappal és az éjszaka, a táj és a végtelenség egy-egy felvillanó fényében és árnyékában. Most mindez messze elmarad; itt már csak a végső tisztázás belső napja világít, a külső fények mind kialudtak. A lélek teljesen befelé fordul, még játékában sem igazán aktív, még harcában sem kifelé figyel. Végtelen csend öleli körül ezt a művet, – csend odabent és odakint: a havasok csendje, a csúcoké, melyekre Bartók immár felérkezett. Merre nyílik kilátás és merre vezet út ezekről a csúcokról? Nem tudjuk, ne is kérdezzük. Korunk nem szokott hozzá a szellem ilyen magasságához és soká lesz, mire felemeli arcát nagy költői felé.

Szabolcsi bizonyára közelebb járhatott az igazsághoz, hiszen mind Bartókkal, mind Kodállyal szoros munkakapcsolatban állt, és talán konzultált zenetörténész kollegájával, Molnár Antallal is. Molnárnál már 1940 nyarán járt a kézirat másik lichtpaus-levonata,³⁶ és ennek folyamányaként 1940. július 27-én levelet írt Bar-

32 Bartók 1939 őszén elvetett egy népzenei indíttatású zárótételt, ld. Benjamin Suchoff: „Structure and Concept in Bartók's Sixth Quartet”, *Tempo* 68. (1967), 2–11. A kiadónak írt levelei szerint még 1940 elején is habozott, hogy a művet valóban kiengedje-e a kezei közül, ld. Kroó György: *Bartók kalauz*. Budapest: Zeneműkiadó, 1980, 226.

33 A szóban forgó rész hasonmását ld. Bónis Ferenc: *Élet-képek: Bartók Béla*. Budapest: Balassi, 2006, 455.

34 Hanvay: i. m.

35 Szabolcsi Bence: „Bartók Béla hatodik vonósnegyese”, *Fényszóró* I/3. (1945. augusztus 9.), 13.

36 H-Bbba, BAN 5660. A másolat Bartók által címkézett („VI. vonósnegyes fénymásolata”) papírtasakjában fennmaradt egy hibajavító cédula „Hálás köszönet! Molnár” aláírással. A kópia megjárta az Egyesült Államokat és Pásztory Ditta ajándékként került a Budapesti Bartók Archivumba.

tóknak, amelyben „lélektani okokból” tett fel kérdéseket a 6. vonósnegyes keletkezéséről.³⁷

A 6. vonósnegyes 1940–1945 közötti magyarországi recepciója

A partitúra kölcsönzése, illetve Molnár Bartókhoz írt levele azt is egyértelműen bizonyítja, hogy a mű zenei körökben már közvetlenül a keletkezését követően ismert volt. Sőt, Bartók talán épp azért adta kölcsön Molnárnak a mű partitúráját, hogy írjon róla egy elemzést, amelyből a zenészsakma pontos képet kaphat az új kompozícióról. A zeneszerző egy évvel korábban, 1939-ben hasonlóra kérte Molnárt a *Hegedűverseny* kapcsán, amely – mint Molnár elemzésének bevezető soraiban írja – szintén „jódarabig hiányozni fog még a kótatárakból és előadásai sem lesznek túl gyakoriak egyelőre”.³⁸

A kölcsönadás idején vagy közvetlenül azt követően, 1940. augusztus 23-án az *Ujság* a művészeti rövidhírek között arról tudósított, hogy „Bartók Béla befejezte hatodik vonósnegyesének komponálását”,³⁹ egy héttel később pedig már apró fényképpel ellátott cikket szentelt ugyanennek az értesülésnek, kiegészítve – tévesen – azzal, hogy a mű már meg is jelent nyomtatásban.⁴⁰ E cikk fő célja azonban az volt, hogy tájékoztassa az olvasókat arról, hogy a következő hangversenyévadban a mű Budapesten is hallható lesz az egyik magyar vonósnegyes-társaság előadásában.⁴¹

Az „egyik magyar vonósnegyes-társaság” sejtelmes megfogalmazás használata azt sugallja, hogy talán nem a Bartók első négy vonósnegyesét Magyarországon először előadó Waldbauer–Kerpely Vonósnegyes volt a kiszemelt együttes.⁴² A 6. vonósnegyest eredetileg megrendelő Új Magyar Vonósnegyes viszont ekkor már évek óta külföldön működött, és épp azért nem velük került sor az ősbemutatóra, mert az együttest vezető Székely és Bartók között 1939 őszén megszakadt a kommuni-

37 Ch-Bps, Bartók Péter gyűjteménye, BB-MISC. Molnár alapvetően két kérdést tett fel: egyrészt az általa „sírámnak” nevezett mottó „tüstént készen jelent-e meg fantáziájában vagy pedig írás közben, folyamatosan”, másrészt, hogy a mottó keletkezett-e előbb, vagy az első tétel fő témája. (Az utóbbi kérdésre a választ ld. Somfai László: *Bartók Béla kompozíciós módszere*. Budapest: Akkord, 2000, 107–110.) Bartók Molnár levelét magával vitte az Egyesült Államokba, talán azért, hogy válaszoljon rá; ha erre sor került, akkor a Molnárnak küldött levele lappang.

38 Molnár Antal: „Bartók Béla hegedűversenye (1937–38)”, *A Zene* XXI/3. (1939. november 15.), 41–43., ide: 41.

39 [szerző nélkül]: „Zenevilág”, *Ujság* XVI/190. (1940. augusztus 23.), 8.

40 [szerző nélkül]: „Elkészült Bartók hatodik vonósnegyese”, *Ujság* XVI/196. (1940. augusztus 29.), 8.

41 Ugyanez az értesülés később megjelent más orgánumban is, ld. pl. [szerző nélkül]: „Zene”, *Magyar-ság* XXI/206. (1940. szeptember 18.), 9.

42 Megjegyzendő, hogy az 5. vonósnegyes esetében – amelynek hazai bemutatóját eredetileg Waldbauerék tervezték, de végül az Új Magyar Vonósnegyes valósította meg – az évadot beharangozó írássok rendre megemlítették a Waldbauer–Kerpely Vonósnegyes közreműködését, ld. például [szerző nélkül]: „Bartók új vonósnegyesének bemutatója”, *Magyar Hírlap* XLV/160. (1935. július 17.), 9. Waldbauer már idézett, Kodályhoz írt 1950. december 10-i leveléből úgy tűnik, hogy a kvartett primáriusa 1945 előtt nem tudott a 6. vonósnegyes létezéséről.

káció, majd 1940 tavaszától a kvartett tagjai bujkálásra kényszerültek a náci Németország által megszállt Hollandiában.⁴³

Nemrég azonban felbukkant a 6. vonósnyégyes egy korabeli, idegen kezek által másolt partitúrája.⁴⁴ Eredetileg Végh Sándor tulajdonában volt, aki – saját fiatalkori kompozícióinak autográfjaival együtt – 1946-ban Budapesten hagyta egy közeli ismerősénél.⁴⁵ Amint azt a másolat címlapja is feltünteti, a forrás csak a II., III. és IV. tételket tartalmazza, de eredetileg minden bizonnyal az egész művet lemásolhatták, ugyanis az anyagban fennmaradt egy, az I. tételhez tartozó rontott lap. Az alapul szolgáló partitúrát – értelemszerűen az autográfisztázatról készült egyik lichtpaus-levonatot – a második tétel közepén választhatta szét a két kopista: a második, fekete tintával író kéz valószínűleg Végh Sándoré volt, az első kiléte egyelőre beazonosíthatatlan. A másolat különlegességét az adja, hogy az időtartam-adatok és néhány egyéb pótlás magától Bartóktól származik. Ennek alapján okkal feltételezhető, hogy a szóban forgó másolat nemcsak hogy a szerző tudtával és beleegyezésével, hanem kontrolljával is készült. Az is valószínű, hogy a partitúrát nemcsak tanulmányozás végett másolták le, hanem szólamok is készülhettek belőle: Végh az 1976-os gstaadi fesztiválon tartott, Bartókról szóló előadásában úgy emlékezett, hogy a 6. vonósnyégyest már azelőtt játszották, mielőtt ki lett volna nyomtatva.⁴⁶

Bartók és Végh 1936 januárja, az 5. vonósnyégyes próbái óta voltak munkakapcsolatban.⁴⁷ Amint azt a *Kontrasztok* esete bizonyítja, Bartók adott az ifjú hegedűs szavára: a hegedűszólam egyik helyét dokumentálhatóan Végh javaslata nyomán javította.⁴⁸ Kettejük között valamiféle bizalmasabb, már-már baráti viszony is kialakulhatott: Bartók meghívta Véghet az elutazása előtti napon tartott fogadásra, és búcsúzásként „Végh Sándornak emlékül” dedikációval neki adta a falon lógó egyik portréját.⁴⁹

Végh Sándor az 1935-ben alapított Új Magyar Vonósnyégyesnek eredetileg a primáriusa volt, ám posztját a többi tag nyomására 1937 nyarán átadta Székely Zoltánnak, majd egy évnyi másodhegedűség után 1938 tavaszán kilépett az együttesből.⁵⁰ Magyarországra visszatérve 1940-ben megalapította a Végh Vonósnyégyest, ám az együttes hangversenytermi bemutatkozására (a klasszikus Végh Sándor–Zöldy Sándor–Janzer György–Szabó Pál összeállításban) csak 1942 tavaszán került

43 Claude Kenneson: *Székely and Bartók. The Story of a Friendship*. Portland: Amadeus Press, 1994, 194–230.

44 Salzburgi Mozarteum Könyvtára (A-Sum), Autographe Sandor Vegh, jelzet nélkül.

45 Löwenberg Dániel szíves szóbeli közlése. A személy kiléte ismeretlen; a kottaanyag először egy harmadik félhez, majd onnan Löwenberg közvetítésével a Salzburgi Mozarteum könyvtárába került.

46 „Auch dieses Werk [Das 6. Streichquartett] spielten wir, lange bevor es gedruckt worden war, nach noch selbst abgeschrieben Noten.” Idézi Alice Végh: *Mein Leben mit Sándor Végh von A bis Z*. Salzburg: Alice Végh, 2001, 10.

47 Löwenberg Dániel: *Végh Sándor*. Budapest: Rózsavölgyi, 2012, 75–87.

48 A szóban forgó oldal hasonmását ld. uott, 92.

49 Uott, 93.

50 Uott, 54–73.

sor.⁵¹ Lőwenberg Dániel Végh-életrajza szerint a kvartett bemutatkozását több mint egy éves próbaidőszak követte: induláskor „néhány próba erejéig” Banda Ede volt a csellista, őt váltotta fel unokaöccse, Szabó Pál.⁵² Lőwenberg nem említi, de a Végh Vonósnyégyes már 1940 szeptemberében szerepelt nyilvános keretek között: a rádió újjenei estjén Horusitzky Zoltán eredetileg 1925-ben keletkezett 1. vonósnyégyesének 1940-ben revideált változatát mutatta be a Végh–Zöldy–Janzer–Banda összeállítású együttes.⁵³

Mindezeket alapul véve jó okkal feltételezhető, hogy a Végh Kvartett tagjai azt tervezték, hogy az 1940/1941-es évadban sorra kerülő hangversenytermi bemutatkozásra Bartók 6. vonósnyégyesét tanulják meg; erre vonatkozhattak az 1940 nyárutóján megjelent, ködösen fogalmazott sajtóhírek. Az előadáshoz nyilvánvalóan megkapták a szerző engedélyét is, és a 6. vonósnyégyes kéziratot partitúramásolat alapján úgy tűnik, hogy Bartók valamilyen szinten talán nyomon követte az alakulóban lévő kamarazene-társaság munkásságát, kicsit hasonlóan ahhoz, ahogy tette ezt az 1. vonósnyégyes és a Waldbauer–Kerpely, illetve az 5. vonósnyégyes és az Új Magyar Vonósnyégyes esetében. A Végh Vonósnyégyes bemutatkozása azonban – vélhetőleg részben Banda korai kiválása miatt – a következő, 1941/1942-es évadra csúszott, eközben azonban Bartók az Egyesült Államokba utazott és Kodályon keresztül – akinek Végh zenészerzés-növendőke volt, és később is kapcsolatban álltak⁵⁴ – megtiltotta a mű előadását. Beszédes az is, hogy a Végh Vonósnyégyes 1942. április 21-i bemutatkozó estjén Bartók 1915–1917 között keletkezett 2. vonósnyégyese csendült fel: egy olyan alkotás, amelyik szintén egy világháború árnyékában született, és amely szintén egy tragikus lassú tétellel zárul. Banda Ede, aki 1940-ben kikerült a Bartók 6. vonósnyégyesének bemutatását tervező Végh együtteséből, Waldbauerék beugrójaként végül mégiscsak részt vett a zenészerző utolsó kvartettjének magyarországi premierjén.

A honi zenekarok, akik egyedül a *Népszava* pármondatos beszámolójából értesülhettek a mű tengerentúli ősbemutatójáról,⁵⁵ továbbra is várták az alkalmat, hogy megismerkedhessenek a művel,⁵⁶ amelyet a születésnap melletásokban⁵⁷ és az 1942-es Greguss-érem körüli sajtópolémiában⁵⁸ is rendre emlegettek. A háború

51 MZA KAB 1942.04.21., ID_5189.

52 Lőwenberg: i. m., 98.

53 Ld. pl. [szerző nélkül]: „A Pesti Hírlap Rádiómelléklete”, *Pesti Hírlap* LXII/208. (1940. szeptember 13.), 4. Horusitzky műve a végleges formáját 1943-ban érte el, ld. <https://info.bmc.hu/index.php?node=compositions&cmd=viewtitle&l=hu&id=1112898687> (utolsó megtekintés: 2021. január 18.).

54 Végh: i. m., 42–43.

55 [Jemnitz Sándor]: „Új Bartók-szerzemény amerikai ősbemutatója”, *Népszava* LXIX/52. (1941. március 4.), 6.

56 „Várjuk ezen kívül Bartók (VI. vonósnyégyes, hegedűverseny, Divertimento) és Kodály (Szerenád [recte: Concerto]) Magyarországon eddig előadatlan műveinek bemutatóit is.” Barna István: „Mozart ciklusokat a Mozart-évben!” *Ujság* XVIII/159. (1941. július 15.), 8.

57 Veress Sándor: „Bartók Béla 60 éves”, *Etnographia* LII/1. (1941. január–március), 1–4., ide: 3.; A. Balogh Pál: „Bartók Béla 60 éves”, *Élet* XXXII/14. (1941. április 6.), 280.

58 „A sivár termés egy termelője: Greguss-érem és a magyar zenészerzők”, *A Zene* XXIII/7. (1942. január 21.), 105–106. (NB. A szerzői álnév Papp Viktornak a Kisfaludy Társaság 1942. január 7-i ülésén

végét megelőzően utoljára 1943 szeptemberében merült fel újra, hogy Bartók 6. vonósnyégyesét – amely „nálunk még nem ismeretes, Amerikában fejezte be Bartók és ott került bemutatásra a Manhattan-quartett előadásában” – az éppen akkor kezdődő 1943/1944-es évadban Magyarországon is előadják.⁵⁹ Ezen értesülések hihető voltát csökkenti, hogy ugyanezek az írások stockholmi forrásokra hivatkozva Bartók hetedik vonósnyégyesének elkészültéről és a téli évadban való bemutatásáról is beszámoltak.⁶⁰ Látható tehát, hogy a magyarországi szakmai közönség 1941 után keveset, és sokszor csak tévesen tudott a külföldre szakadt Bartók pályájának alakulásáról.⁶¹

A Waldbauer–Kerpely Vonósnyégyes feloszlása

A Waldbauer Imréről, illetve a Waldbauer–Kerpely Vonósnyégyesről szóló kései írássok visszatérő fordulata, hogy a kvartett Bartók 6. vonósnyégyesének magyarországi bemutató hangversenyét követően oszlott fel.⁶² Ez kétségtelenül keretes szerkezetbe foglalná az együttes működését, tekintve, hogy – amint az közismert – megalakulásuk részben Bartók 1. vonósnyégyeséhez köthető. A megállapítás azonban egyértelműen téves, már csak azért is, mert jelenlegi ismereteink szerint Waldbauer Imre együttese még további négy alkalommal műsorra tűzte a művet. Rögtön az ősbemutató másnapján, a Zeneművészek Szabad Szakszervezetének magyar szerzők műveiből szervezett kamarahangversenyén játszották el Mihály András *Zongorahármasának* (1940), illetve Gaál Jenő szóló zongoradarabjainak társaságában.⁶³ Valószínűleg a *Szabad Nép* egykorú pontatlan beszámolója,⁶⁴ illetve Székely Endre téves visszaemlékezései⁶⁵ miatt korábban ezt az alkalmat tartották számon a mű első budapesti előadásaként.

Bő másfél hónappal később újra a Zeneakadémia pódiumán, ezúttal a Magyar Kommunista Párt által rendezett, Bartók és Kodály műveiből összeállított monstre eseményen adták elő a művet. A kocertet Bartók *Hegedűversenye* nyitotta meg (a hegedűszólót Szervánszky Péter játszotta a Vaszy Viktor vezényelte Székesfővárosi Zenekar élén), és ezt követően szólalt meg a 6. vonósnyégyes. Ez azonban csak

elhangzott, a cikkben is idézett ítélezésére – „Az 1929–34-es évkör termése nem közelíti meg értékben az előzőket, s az utolsó hat év nemhogy az előző színvonalig fel nem ér, de egyenesen sívár, csaknem vigasztalan” – reflektál.) Ld. még Gaál Endre: „Hamis szövegek a magyar zenekritikában”, *Magyar Nemzet* V/58. (1942. március 12.), 9.

59 [szerző nélkül]: „Bartók megírta 7-ik vonósnyégyesét”, *Esti Ujság* VIII/213. (1943. szeptember 21.), 6.

60 [szerző nélkül]: „Új Bartók-muzsika”, *Pesti Hírlap* LXV/214. (1943. szeptember 22.), 7.

61 Tallián: *Magyar képek*, 22.

62 Ld. pl. Kenneson: i. m., 20.; Farkas Zoltán: „Waldbauer–Kerpely Vonósnyégyes”. In: *Nagy tanárok, híres tanítványok. 125 éves a Zeneakadémia*. Szerk. Gábor Ágnes és Szirányi Gábor. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2000, 328–329., ide. 329.

63 MZA KAB 1945.07.29., ID_19620.

64 [szerző nélkül]: „Bartók Béla VI. vonósnyégyese”, *Szabad Nép* III/106. (1945. augusztus 2.), 2.

65 Ld. pl. Ember Mária: „Korai koncertek. 25 éve történt”, *Film Színház Muzsika* XIV/10. (1970. március 7.), 12–13., ide: 12.; Varga Bálint András: „Hullámhegyek és hullámvölgyek: Székely Endre pályaképe”, *Muzsika* XXXII/1. (1989. január), 9–17., ide: 12.

a hangverseny első fele volt: a szünet után Bartók Ady- és Kodály Berzsenyi-dalai (Basilides Mária és Kósa György előadásában), illetve a *Háry János-szvit* csendült fel. A program műfajilag túl változatos, a közönség számára pedig bizonyára rendkívül hosszú és megterhelő volt. Járdányi Pál joggal jegyezte meg az eseményről szóló recenziójában, hogy „a rendezés hibázott, mikor ezt a két súlyos, hosszú művet egymás mellé állította. Aki komolyan követni akarta a szerző mondanivalóját, annak figyelme a vonósnegyesre már szükségszerűen megcsappant, felfogóképességének rugalmassága megmerevedett.”⁶⁶ A bírálók általánosan egyetértettek abban, hogy ez volt Bartók utolsó kvartettjének addigi legjobb előadása.⁶⁷ Lehet, hogy ehhez hozzájárult az is, hogy ez volt a 6. vonósnegyes első olyan tolmácsolása, amelyen Kerpely működött közre.⁶⁸

Október 17-én a Rádió a teljes napi műsorfolyamát a három héttel korábban elhunyt Bartók emlékének szentelte. Az életmű legfontosabb elemei élő előadásban szólaltak meg, 16:10 és 17:20 között a Waldbauer–Kerpely vonósnegyes az 1. és a 6. vonósnegyest játszotta el.⁶⁹ Az emléknapon az élőzenei produkciók mellett felolvasások hangzottak el Bartók személyéről és munkásságáról,⁷⁰ illetve adásba kerültek hanglemezek is.⁷¹ A nap zárásaként csendült fel a zenekari *Concerto* (BB 123) 1944. december 30-i amerikai rádióadásának felvétele, amelyen Serge Koussevitzky vezényli a Bostoni Szimfonikus Zenekart.⁷² A *Szabad Nép* tudósítása szerint az Egyesült Államok kormánya ajándékképpen,

66 (J. [Járdányi] p. [ál]): „Zenei napló”, *Esti Szabad Szó* XLVII/152. (1945. szeptember 29.), 3. Hasonló véleményyt fogalmaz meg Szenthegyi István: „Bartók – munkáshangversenyen”, *Új Ember* I/10. (1945. október 14.), 5.

67 Szervánszky Endre: „Bartók–Kodály-hangverseny a Magyar Kommunista Párt rendezésében”, *Szabad Nép* III/142. (1945. szeptember 16.), 4.; (p. [éterfi] i. [stván]): „Bartók–Kodály-hangverseny”, *Szabadság* I/198. (1945. szeptember 18.), 4.; (t[óth]d[énes]): „Bartók–Kodály-est”, *Kossuth Népe* I/116. (1945. szeptember 19.), 2.; L. [ányi] V. [iktor]: „A Kommunista Párt Bartók–Kodály estje”, *Fényszóró* I/9. (1945. szeptember 20.), 14.; [Járdányi]: i. m.

68 [szerző nélkül]: „Muzsika”, *Színház* I/7. (1945. szeptember 26.), 21.; [Járdányi]: i. m. Ugyan ezúttal életszerű lett volna Tátrai közreműködése, az idézett recenziók megemlítik, hogy a kvartettben az előző műsorszám szólistája, Szervánszky játszotta a második hegedű szólamát.

69 Felcsendültek továbbá kórusművek (vegyeskarok a Faludi kamarakórus, az *Elmúlt időkből* ciklus Szőke Tibor férfikórusa előadásában), az 1. és a 2. zongoraverseny kétzongorás változatban (az első Székely Júlia, Engel Iván és Jámbor Ági játszotta – vélhetőleg különböző, nem részletezett kombinációkban –, a másodikat Hernádi Lajos és Solymos Péter tolmácsolta), az 1. rapszódia (Zathureczky Ede és Jámbor Ági interpretálásában), az Ady-dalok (Basilides Máriát Raics István kísérte), „népszerű népdalátíratok” (Palló Imre és Medgyasszay Vilma közreműködésével), „népszerű Bartók-zongoradarabok” (Ungár Imre és Solymos Péter előadásában), továbbá a Rádiózenekar közelebből meg nem határozott Bartók-műveket adott elő Ferencsik János vezényletével.

70 „Beszélgetések Bartókkal” (Kristóf Károly), „Bartók a zene történetében” (Szabolcsi Bence), „Bartók Béla és a magyar néprajz” (Ortutay Gyula), „Tanítómesterünk, Bartók” (Veres Sándor), „Bartók Béla a kortársak között” (Schöpflin Aladár), „Bartók Béla jelentősége” (Teleki Géza).

71 „Akiért Bartók szeretett. Hanglemezek”, „Bartók Béla zongorázik. Hanglemezek”, „Bartók hangja lemezeiről”, közelebből meg nem határozott „Hanglemezek”, „Beszélgetés Bartók Bélával. Bartók hangja lemezeiről”, ill. „Bartók Amerikában szerzett utolsó műve hanglemezeiről (Európában először). Zenekari concerto. Előadja a bostoni szimfonikus zenekar”.

72 A felvétel még a *Concerto* eredeti befejezését tartalmazta, ld. Bartók Béla: *Concerto zenekarra. Bartók Béla Zeneműveinek Kritikai Összkiadása*, 24. kötet. Szerk. Mórincz Klára. G. Henle Verlag–Editio Musica Budapest: 2017, 235.

repülőgépen küldte el Magyarországra a hanglemezfelvételt,⁷³ amelynek sugárzása a rádióban másfél évvel megelőzte a mű magyarországi hangversenybemutatóját.⁷⁴

1945. november 27-én került sor a „Kammerkonzert in memoriam Béla Bartók” című hangversenyre a bécsi Musikverein kamaratermében. Az Internationale Gesellschaft für neue Musik (IGNM) újjáalakuló osztrák szekciója, illetve az Österreichische Kulturvereinigung szervezésében megvalósuló koncerten a Waldbauer–Kerpely Vonósnégyes a 2. és a 6. kvartettet játszotta (az utóbbit bécsi bemutatóként). A koncert további részében Farnadi Edith a *Két román tánc* (Op. 8a, BB 56, 1909–1910) mellett szintén bécsi bemutatóként a *Mikrokosmos*ból (befejezve 1939-ben, BB 105) zongorázott néhány darabot, továbbá a *Falun* ciklusból szóltak meg részletek Elisabeth Rutgers és Hans E. Apostel tolmácsolásában.⁷⁵ Waldbauer Imre hazatérte után részletesen beszámolt a sajtónak a Bécsben tapasztalt állapotokról.⁷⁶

A Waldbauer–Kerpely Vonósnégyesnek az 1945/1946-os évad 1926/1927 óta a legsűrűbb szezonja volt.⁷⁷ Ennek során Beethoven- és Mozart-ciklusokra,⁷⁸ új művek bemutatóira – Bartók 6. vonósnégyese mellett Dmitri Sosztakovics *Zongoraötösére*, Kadosa Pál *Vonósnégyes-versenyére*, Frank Bridge *Zongora-hármasára* és Benjamin Bliss *Oboaötösére*⁷⁹ –, illetve két külföldi szereplésre is sor került.⁸⁰ Az együttes a következő évadnak is nekivágott: 1946. szeptember 7-én

73 [szerző nélkül]: „Művészet”, *Szabad Nép* III/168. (1945. október 17.), 4.

74 A hanglemez lejátszását Gaál Endre a Bartók-nap legérdekesebb részének nevezte, ld. (G.[aál] E.[ndre]): „A rádió Bartók-napja”, *Magyar Nemzet* I/140. (1945. október 19.), 2. A *Concerto* első budapesti hangversenyelőadása 1947. április 22-én volt, a Filharmoniai Társaság Zenekarát Garaguly Károly vezényelte, ld. Tallián: *Magyar képek*, 119.

75 Friedrich Wildgans: „Bartók-Gedächtniskonzert der IGNM”, *Österreichische Zeitung* I/130. (1945. november 29.), 4.; L.: „In memoriam Béla Bartók”, *Wiener Kurier* I/85. (1945. december 4.), 4.; N. N.: „Musikalische Veranstaltungen”, *Die Wiener Bühne* 12. (1945. december), 19.

76 (G.[aál] E.[ndre]): „Waldbauer professzor Bécs zeneéletéről”, *Magyar Nemzet* I/187. (1945. december 16.), 3.

77 Az együttesnek 1945. július 26-a és 1946. július 16-a között 46 fellépését lehet visszakövetni (összehasonlításképpen: a kvartettnek fénykorában, az 1920/1921-es és az 1926/1927-es évadok között évente átlagosan ugyan 61 koncertje volt, de 1927/1928 és 1943/1944 között mindösszesen 17). A mintavétel módszeréről részletesen ld. Németh Zsombor: „Dohnányi Ernő és a Waldbauer–Kerpely Vonósnégyes”. In: *Dohnányi-tanulmányok 2021*. Szerk. Ozsvárt Viktória és Laskai Anna. Budapest: BTK Zenetudományi Intézet, 2021, 142–184., ide: 142–144.

78 Hatrészes sorozat a Rádióban Mozart Haydn-kvartettjeiből, Kókai Rezső bevezető előadásaival (1945. augusztus 21. és 28., illetve szeptember 4., 11., 19. és 25.); ötrészes sorozat Beethoven kései vonósnégyeseiből, Bartha Dénes bevezető előadásaival (1946. április 23., illetve május. 5., 10., 17., és 24.). Az adatok az MTVA Sajtóarchívumának „Waldbauer” kulcsszóra adott találatai alapján: https://archivum.mtva.hu/news_archive (utolsó megtekintés: 2021. január. 7.) Valószínűleg nem ezek voltak a Waldbauer–Kerpely Vonósnégyes legemlékezetesebb előadásai: Tátrai visszaemlékezése szerint a hetenkénti szereplések legtöbbször kevés próbával, esetenként próba nélkül zajlottak. ld. Zsoldos Péter: „Tátrai vonósnégyes”, *Muzsika* XIV/12. (1971. december), 33–35., ide: 34.

79 MZA KAB 1945.07.17., ID_19618; 1946.02.03., ID_19758, ill. *Magyar Rádió* II/23. (1946. június 7.), 26. (a rádióadások időpontja 1946. június 16.)

80 Az említett bécsi vendégszereplésen kívül jártak Bukarestben is, ld. *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből, 1945–1948. Források a magyar népi demokrácia történetéhez* 8. Szerk. Gönyei Antal. Budapest: Téka, 1988, 522–524.

a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság hangversenyén, 8-án a rádióban Britten egyik vonósnégyesével, 11-én pedig ugyanott Kodály 1. vonósnégyesével léptek fel.⁸¹ Jemnitz Sándor október 8-i cikke azonban a Végh Vonósnegyes genfi sikere mellett arról tudósított, hogy „Waldbauereknel, három évtized kultúrmunkájára visszapillantó, nagytekintélyű vonósnegyesünknel kitört a válság. Második hegedűsük, a rokonszenves Szervánszky Péter Bécsben telepedett le és Ország-h Tivadar, a neves brácsista is kilépni készül [...] Waldbauer Imre és Kerpely Jenő kettős sarokpillére változatlanul szilárdan áll. De a középszólamok kiesése rést üt közöttük.”⁸²

Waldbauer 1946 során két külföldi tanári meghívást kapott: egy bécsi és egy iowai professzori állást.⁸³ Ez utóbbi állásra már 1946 augusztusában, tehát a „válság kitörése” előtt kinevezték, és közvetlen ismerőseinek legkésőbb már október elején tudniuk kellett arról, hogy az Egyesült Államokba készül.⁸⁴ A primárius utóbb így tekintett vissza ezekre a hónapokra egy 1950-ben vagy 1951-ben keletkezett, Magyarország egyesült államokbeli nagykövetének írt levelének vázlatában.⁸⁵

1946-ban meghívást kaptam – nem kértem – az U. S. State University of Iowa-tól kamara-zene- és hegedűtanári működést illetően. Otthon, a [Liszt Ferenc Zeneművészeti] főiskolán a felszabadulás utáni rekonstrukciós munkából részemem tölem telhetően kivetem, és látván, hogy ott nélkülözhetetlen nem vagyok, de 36 éves élethivatásom: a kamara-zene, illetve a vonósnegyes terén való működésem elháríthatatlan nehézségekbe ütközik Budapesten, nem vettem el a gondolatát ezen ajánlat mérlegelésének. Mintegy 4 hónapot szenteltem a 36 éve fennálló quartettem fenntartásának, lehetővé tételének. A Kultuszminisztériummal, a Zeneművészeti Főiskolával, a Rádióval, a zenés színházakkal és kulturális munkásszervezetekkel folytatott tárgyalásoktól, az ajánlatoktól s kérényektől, melyekkel ezen intézményekhez fordultam, várhattam csak azt az anyagi bázist, mely nyugodt munkalehetőséget – ha nem is nagy jövedelmet – nyújtott volna a quartettnék. Kétségbeesett kísérleteim eredményre nem vezettek. Sem Keresztury [Dezső] – akkori kultuszminiszter –, sem Pátzay Pál [a nemzetgyűlés meghívott képviselőinek egyike], sem Ortutay [Gyula] a Rádió részéről, sem Major Tamás a színházak oldaláról, sem a szakszervezetek – sem külön-külön, sem együttvéve, akkori szervezeti fokukon nem tudtak segíteni. Quartettem tagja, Szervánszky Péter külföldre távozott. Végh Sándor, kivel

81 [szerző nélkül]: „A Magyar-Szovjet Művelődési Társaság”, *Világ* 381. (1946. szeptember 5.), 3.; *Magyar Rádió* II/35. (1946. augusztus 30.), 27.; *Magyar Rádió* II/36. (1946. szeptember 8.), 19. Waldbauer a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság alapító tagja volt, ld. N. Szabó József: „Magyar-szovjet kulturális és tudományos kapcsolatok a »fordulat« éveiben (1947–1948)”, *Kultúra és Közösség* IX/2. (2005), 63–69, 68.

82 Jemnitz Sándor: „Reflexiók”, *Világosság* II/227. (1946. október 8.), 6. Szervánszky 1946 nyaratól kezdve lakott Bécsben, ld. Rakos: i. m., 22.

83 „Curriculum Vitae of Imre Waldbauer”, illetve egy címnélküli, Országos Magyar Zeneművészeti Főiskola fejlécű papírra írt német nyelvű életrajz, H-Bbba, Waldbauer-hagyaték, VIII. doboz.

84 [szerző nélkül]: „President Hancher Names Waldbauer, Brown to Faculty”, *The Daily Iowan* LXXVIII/304. (1946. szeptember 14.), 6.; Szervánszky Péter levele id. Szervánszky Jenőhöz, 1946. október 13., ld. Rakos, i. m., 22.; [szerző nélkül]: „Waldbauer Imre az Egyesült Államokba kapott meghívást”, *Szabadság* II/241. (1946. október 24.), 4.

85 „Követ úr” megszólítást használó levélfogalmazvány, H-Bbba, Waldbauer-hagyaték, VIII. doboz. Az idézett rész a vázlat legutolsó írásrétegét követi, a helyesírást hallgatólagosan javítottuk.

Szervánszky helyén ideig-óráig dolgoztunk, ugyanígy veszett el számomra. Kerpely Jenőről tudom, hogy angol felesége révén ugyanerre készül[t].

Waldbauer végül 1946 novemberének végén hagyta el Magyarországot, és kárcsony tájékán érkezett meg új hazájába.⁸⁶ Voltak tervei arra vonatkozóan, hogy az együttest valahogyan átmentse a tengerentúlra. Még 1946 nyarán megkereste Kerpelyt a kivándorlás szándékával és felajánlotta, hogy menjenek együtt, Kerpely azonban nemet mondott erre a javaslatra.⁸⁷ Waldbauer még Iowában sem tett le a Kerpely áttelepítésének tervéről: Szigeti Józsefhez írt 1947. április 20-i levelében úgy fogalmazott, hogy „ha Kerpelyt át tudnám hozni, a quartett kérdés legnagyobb problémája is meg volna oldva.”⁸⁸ Szervánszkyt is hívta, aki saját döntését azonban Kerpelyéhez kötötte.⁸⁹ A fentebbi, a kvartett felbomlását elmondó levélrészletből úgy tűnik, hogy Waldbauer a vonósnégyesben dokumentálhatóan sohasem játszó, és addigra már sikeres primáriusi karriert építő Véghet is próbálta valamilyen módon bevonni a projektjébe.⁹⁰ Terveiből – mint az ismert – nem lett semmi. Így a Waldbauer–Kerpely Vonósnégyes utolsó alkalommal 1946. október 30-án, a Magyar Radikális Párt Fészek Művészklubban tartott emlékünnepeén lépett fel.⁹¹ Arról sajnos jelenleg nem áll rendelkezésre információ, hogy pontosan kik játszottak ekkor az együttesben – a legvalószínűbb a Waldbauer–Tátrai–Ország–Kerpely felállás –, illetve mely zeneművek hangzottak el. Nem túl valószínű, de természetesen nem zárható ki az, hogy a több mint három és fél évtizedig fennálló együttes valóban Bartók utolsó vonósnégyesével búcsúzott el.

86 „Waldbauerrel találkoztam az állomáson. Ment ki Amerikába. Én is úgy vettem ki a szavaiból, hogy nem akar visszajönni...” Szervánszky Péter levele id. Szervánszky Jenőhöz, 1946. november 25., ld. Rakos: i. m., 22. Ld. még [szerző nélkül]: „Waldbauer Amerikába, a fiatal művészgárda Parisba utazott”, *Világ* 450. (1946. november 26.), 5.; [szerző nélkül]: „New Concert Master Expected to Arrive in I.[owa] C.[ity] Next Week”, *The Daily Iowan* LXXIX/70. (1946. december 14.), 6.

87 Kerpely: i. m., 320.

88 H-Bn, Hagyatékok és Irattárak, Fond 157/65. Kerpely végül 1948-ban vándorolt ki az Egyesült Államokba, de nem került kapcsolatba Waldbauerrel, ld. Éder György: *Magyar gondolkások a 20. században*. DLA-értekezés. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2011, 11.

89 „Azt mondta nekem, hogy Kerpely is kimegy nyáron... Waldbauer különben [nem] nagyon bizakodóan ítéli meg a magyar helyzetet... Az az érzésem, hogy quartettet akar alakítani és szeretné ha én is hajlandó lennék [vele menni]. Én még nem tudom milyen álláspontra fogok helyezkedni[,] ha ez bekövetkezik.” Ld. Szervánszky Péter levelét id. Szervánszky Jenőhöz, 1946. november 25., idézi Rakos: i. m., 22.

90 A Végh Vonósnégyes 1946. július 5-i Bartók-estje után az együttes tagjai elhagyták az országot, ld. Lőwenberg: i. m., 105, 107.

91 N. N.: „A Radikális Párt októberi emlékünnepe”, *Magyar Nemzet* II/246. (1946. november 1.), 4. A kvartettnek volt még egy november végi, makói meghívása is, ld. [szerző nélkül]: „Havonta két hangversenyt rendez Makón a Szabadművelési Tanács”, *Makói Népujság*, II/254. (1946. november 3.), 4. Erre azonban bizonyára már nem került sor.

ABSTRACT

ZSOMBOR NÉMETH

‘A BARTÓK WORK THAT WAITED SIX YEARS FOR ITS PREMIERE IN BUDAPEST’

The First Performance of String Quartet No. 6 in Hungary

When Béla Bartók moved to the United States in October 1940, he had several major works that had not yet been performed at all, or had only been performed outside Hungary. Of these compositions, the orchestral works (*Divertimento*, *Violin Concerto*) had already been performed in Hungary during the war years, while the chamber music works (String Quartet No. 6, *Contrasts*) were not performed there until after April 1945. The work done on volumes 29 and 30 of the Béla Bartók Complete Critical Edition has uncovered several previously unknown details about the Budapest premiere of Bartók’s last string quartet. The present paper describes the events leading up to the first Hungarian performance, discusses the context in which it took place and the critical response to the work; examines the musical material available to the Hungarian performers; explains why the Hungarian premiere took place only in 1945 and what Hungarian professional musicians knew about Bartók’s last string quartet between 1940 and 1945. Finally, it answers the question of how the Waldbauer-Kerpely String Quartet (also known as the Hungarian String Quartet) disbanded.

Zsombor Németh studied Musicology at the Franz Liszt Academy of Music between 2008 and 2013, and is currently pursuing a PhD there (theme: Ferenc Farkas’s Rákóczi-related works). Since September 2017 he has been a young research fellow at the Research Centre for the Humanities Institute for Musicology’s Bartók Archives, and with László Somfai is co-editing volumes 29 and 30 of the Béla Bartók Complete Critical Edition. His main areas of interest are source and notational studies, 20th century Hungarian music, and music for strings in the 17th and 18th centuries and its reception history since the 19th century. Aside from his work as a scholar, he is active as a musician, performing primarily on period violins. Between 2015 and 2019 he studied for a Historical Violin MA at the Music and Arts Private University of Vienna.